

ЕМИГРАЦИЯ НА БЪЛГАРИ В ПРУТО-ДНЕСТРОВСКОТО МЕЖДУРЕЧИЕ ПРЕЗ XV в. - НАЧАЛОТО НА XVII в.

СЕРГЕЙ МУРТУЗАЛИЕВ

Причина за преселванията на българи отвъд Дунав става завладяването на България от османските турци. В документалните източници и в историографията се посочва, че от края на XIV в. до XIX в. значителен брой българи емигрират във Влахия, Молдова и Трансилвания.

Задачата на настоящата разработка е въз основа на наличните публикации на източници и техния анализ да се систематизира фактологичния материал, свързан с демографската ситуация в Пруто-Днестровското междуречие през посочения период.

Ограничеността на поставената задача произтича от факта, че проблемът за българската емиграция на територията на съвременна Молдова е слабо проучен. Причините за това са много, но главната е недостига на източници и това, че разработките по темата засягат или само отделни въпроси¹, или по-късен период. Към последните се отнася и публикацията на В. М. Кабузан, в която се твърди, че основните етапи от заселването на междуречието на Прут и Днестър вече са проучени от дореволюционните и от съветските историци². Неговото мнение, за съжаление, не отговаря на действителността: на изследователите на демографските процеси в Молдова през XV-XVII в. предстои разрешаването на комплекс от въпроси, чието изясняване е усложнено от много фактори. Един от тях е честата промяна на политическите граници в посочения регион.

Значителна трудност поражда и това, че изследователите, работили с архивни документи, не винаги запазват терминологията на източниците. Като пример за такъв подход може да се посочи важния за нас труд на В. Трайков и Н. Жечев, в който се твърди, понеже книгата е посветена на Румъния, че "за удобство" наименованията "власи" и "молдавци" могат да се заменят с общо наименование "румънци"³. Такива "удобни" замени усложняват работата на другите изследователи.

Значителни трудности произтичат и от това, че - както е направено даже в многотомната "История на България"⁴ - миграционните движения на българско население отвъд Дунав

са изяснявани общо за Влахия, Молдава и Трансилвания, които са много повече, и се правят обобщаващи изводи за трите княжества.

Съвременното състояние на източниковата база и на историографията не позволява да се посочи някакво точно число за броя на българите, преселили се в Пруто-Днестровското междуречие през XV- XVII в. Дори и тогава, когато бивал повишаван размера на харача, което очевидно е свързано с поредно масово преселване на българи в Молдова.

Изброяването на трудностите може да продължи. Като си даваме сметка за всички трудности, ние се докосваме до темата без претенция за изчерпателност и окончателни изводи. Не разглеждаме и нейния културологичен аспект, тъй като те са засегнати в други публикации⁵.

Навлизайки в същината на въпроса следва да констатираме, че броят на българските изселници отвъд Дунав рязко се увеличава през последната четвърт на XIV в. Впоследствие темповете на този процес намаляват с изключение на годините, през които нови вълни български бежанци преминават Дунав, за да се спасят от турски репресии, свързани с потушаване на въстания или с преминаване на чужди войски отсам Дунав - с отстъпващите християнски войски доброволно или насила заминавали значителен брой българи⁶.

Потвърждение на казаното е преселването на голям брой българи отвъд Дунав след поражението на въстанието на Константин и Фружин /1408 г./⁷. Въпросът за броя на заселилите се /ако въобще са се заселили/ в междуречието на Прут и Днестър българи остава неизяснен, тъй като е известно само това, че част от тях да стигнали р. Серет в Северна Молдова и в молдовските хроники от XV-XVI в. се съобщава за пет български села край Серет⁸.

След Варненската катастрофа /1444 г./, през 1445 г. хиляди българи от Североизточна България, включително и Южна Добруджа, около 12 000 души мъже, жени и деца, напускат родните си места. За да не се обезлюдят тези територии и лиши Турция от доходи, султан Мурад II /1421-1444, 1446-1451/ изискал от господаря на Влахия Влад Дракул да върне бежанците - след сключването на мира били върнати 4000 души⁹.

Преселвания на българи били извършвани и от турските власти. Това ставало обикновено на земи, опустошени при

завладяването им. Така през 1484 г. в обзлюдената Килия били заселени българи от Силистра за работа в даляните¹⁰. Ново потвърждение за български заселници в Килия намираме в чернова на указ на султан Баязид II от 1491 г. до емина на Килия, в който му се отправя упрек за това, че в столицата не се получава събирания преди това ежегодно харач¹¹. Данни за числеността на българите-рибари обаче липсват.

След поредно бягство на българи отвъд Дунав, през 1507 г. Портата изиска от влашкия воевода Раду да намери и върне 4000 души българи¹², някаква част от които би могла да се добере до молдовските земи.

Следващите масови изселвания на българи са свързани с походите на влашкия воевода Михайл /Михаил/ Храбри /1593-1601 г./ в българските земи. През 1595 г. той насила преселил около 10 000 души. Неустановен брой българи от Северна България се изселват през 1596 г. След поражението на Търновското въстание през 1598 г. доброволно или насила отвъд Дунав се изселват около 16 000 българи¹³.

През 1600 г. Михаил Храбри успял да обедини за кратко време Влахия, Молдова и Трансилвания. За постигане на целта си той даже предложил "да се даде на Реч Посполита Килия, Бендер, Белгород, Очаков и Измаил"¹⁴. Във връзка с това би могло да се предположи /но не повече от това/, че за да засили религиозно-етническата опора на своето господство и намали турско-татарския състав в Дунавските княжества, Михаил Храбри организира и извършва още едно преселване на голям брой български семейства, за което съобщава в писмото си от 16 февруари 1601 г. до великия дук на Тоскана Фернандо Медичи¹⁵. Но и в този случай, както и в повечето други, не става ясно засегнало ли е това преселение Пруто-Днестровското междуречие. Говорейки за многократните преселвания на хиляди българи и отношението на Михаил Храбри към тях, В. Трайков и Н. Жечев пишат, че той "ги разхвърлял /к. м. - С. М./ из разни области на Влахия"¹⁶. Относно общия брой на българите, изселени по време на Михаил Храбри, няма единно мнение. Посочваните в историографията данни варират от 26 000 до 60 000 души¹⁷.

Това е последното сведение /1601 г./ за значителна миграция на българи в началото на XVII в. Следващото масово преселване е свързано с Чипровското въстание от 1688 г.

Въпреки липсата на данни, съществуват предположения, че през годините 1601-1688 г. продължава преселването както на отделни лица, така и на неголеми групи българи¹⁸.

От приведените сведения, с изключение на тези за Килия, липсват изрични уточнения за преселвания в Пруто-Днестровското междуречие.

Да разгледаме друг аспект на проблема, а именно, най-вероятните места, където са се заселили българите.

Известно е, че през 1484 г. Килийската и Белгородската крепости заедно със селските им окръзи били завладени от османците и включени към Силистренския санджак. Като награда за оказаната военна помощ, Баязид II подарил на кримския хан Менгли Гирай земите на Буджак /Южна Бесарабия/, в резултат на което тук се появяват чергарските селища на "прибрежните" и "белгородските" татари.

След турския поход от 1538 г. и откъсването от Молдова на нови територии били формирани два санджака: Акермански /с център Белгород = Акерман/ и Бендерски, в които влизали над 35 селища¹⁹.

В изследвания на П. П. Бърня и В. П. Советов се констатира, че от 1122 села, които са успели да локализируют на картата на Молдова през XV в. - началото на XVI в. /приблизително 66% от общия брой на селските хутори = имения²⁰, възлизаш над 1700/, между Карпатите и Прут са били разположени 937 /83,5 %/. В Пруто-Днестровското междуречие те съставлявали 16,5 %, като "почти не били заселени през XV в. Белцката и Буджакската степи". Територията на юг от линията Лапушна - Бендер /Тигина/ "чак до Дунав и Черно море, като изключим прибрежните райони на Прут и Дунав, била главния и единствен значителен резерв от свободни земи за възможна феодална колонизация в Молдовското княжество"²¹, но именно тази територия била завладяна от османците и включена в Силистренския санджак.

В началото на XVI в. в междуречието на Прут и Днестър чергарували племената на ногайците-мангити. През 1569 г. султан Селим II разрешил да се преселят ногайците в земите между Акерман и Килия. Към края на 60-те години на XVI в. там живеели около 30 000 чергари, които нападали и ограбвали Молдова²² и други съседни земи.

През 1590 г. османците построили важен стратегически пункт - крепост и неголям град, наречен впоследствие Измаил. За строителството на Измаил били привлечени молдовски и влашки християни. През 1595 г. Измаил /Смила/ бил присъединен към турския пашалък, който обхващал земите от Бендер до Килия, частично заселени с татари. Като обща последица от всичко това територията на Молдова била намалена почти с 1/6 част, но това били "точно тези земи, които били най-малко заселени"²³.

Позовавайки се на сведения на турския пътешественик Евлия Челеби, който посетил Буджакската орда през 1656 г. и 1660 г., някои изследователи твърдят, че "през втората половина на XVI в. и през XVII в. освен ногайци, тук друго население нямало"²⁴. При тези обстоятелства наистина е трудно да търсим тук доброволни преселници от България. Ако е имало такива, те би трябвало да са в селищата, възникващи около крепостите.

Потвърждение на казаното са многобройните наблюдения на Евлия Челеби. Описвайки през 1657 г. крепостта Тулча, той отбелязва, че нейното предградие "се състои от шестотин влашки и български къщи"²⁵, без да посочва численото съотношение между българи и власи. Това е единственото съобщение на пътешественика за българи, живели в интересувашата ни територия /доколкото с верен превода, което не можем да проверим, понеже не разполагаме с оригиналното издание/. Имаме предвид описанието на Измаил. Евлия Челеби посочва, че в него имало 2000 къщи. "Три квартала са мюсюлмански, а останалите са населени с гръцка, арменска и сврейска райя... Цялото население на града се препитава с покупко-продажба, въртейки търговия с власи и молдовани"²⁶.

Антиохийският патриарх Макарий, посетил Измаил през същата година, съобщава, че в него "живеят повече от дванадесет хиляди власи и българи, избягали от турското потисничество и заселили се тук, тъй като живота тук е приятен, справедлив и безопасен, а данъците, в сравнение с харача, са нищожни"²⁷.

Различията между двете описания, както се вижда, са значителни. Съществено е стническото и количественото несъответствие - 12 000 българи и власи може би са живели в тези 2000 къщи, но къде тогава са живели мюсюлманите, гръците, арменците и евреите?

През XV в. Молдова започнала редовно да плаща харача²⁸, а след това и други данъци и налози на Турция. Конкретни данни за преселване на българи отвъд Дунав съдържа искането на Портата, отправено към Влахия на 21 ноември 1567 г. - нарежда се във връзка с избягали от Видинския и от други санджаци българи да се компенсират загубите с 400 000 аспри. По същия начин и по същата причина постъпила Портата и с Молдова, като ѝ увеличила годишния данък на 5000 флорина²⁹.

При Богдан IV /1568-1572 г./ Молдова плащала на Османската империя 35 000 дуката. Благодарение на освободителното движение на Йон Вода /1572-1574 г./ настъпила временна стабилизация - размерът на харача се задържал на равнището от 1572 г.³⁰.

Данъкът бил събиран от 47 217 данъкоплатци, фиксирани през 1591 г. в данъчния списък на Петър Хромия /1574 - 1579, 1582-1591/. Според В. П. Советов в списъка не били включени селяните, живеещи в напълно освободени от налози села, също и няколко стотин боери-земевладелци, които до 1636 г. също не плащали никакви даждия. Пишейки за боерите, авторът отбелязва, че някои преселници от балканските райони на Османската империя не придобивали земевладения в Молдова, докато не били причислени в състава на служебното боерство. В приведените от автора фактологичен материал не откриваме данни за българи. Общият брой на земевладелците в края на XVI в. В. П. Советов определя на 9878 души, но е на мнение, че са били над 10 000 души³¹.

За същия период има сведения, че системата от икономически задължения и допълнителни искания на османците водели към опустошаване на Дунавските княжества. Ако при Сюлейман I във Влахия имало 48 000 ханета, а в Молдова - 30 000 ханета, то през 1591-1592 г. във Влахия намаляват на 13 000 ханета, а в Молдова - 20 000 ханета³². Дори тези числа да не са съвсем точни, те свидетелстват за рязко намаляване на населението в тези княжества, част от чиито жители би могла да се пресели в други земи - въпросът е къде именно?

Политическата, икономическата и демографската нестабилност през следващото десетилетие намира ярко отражение в резките колебания в размера на харача. С идването на власт на Арън /1591-1593 г./, който обещал на Портата като отплата за на-

значаването му да увеличи харача, през 1593 г. данъкът се увеличил на 65 000 дуката. Но след антиосманските кампании на Михаил Храбри Портата намалила харача на Влахия на 80 % /до 32 000 дуката годишно /, а харача на Молдова - 50 % /до 30 000 дуката годишно/³³.

Като отчитаме факта, че именно по времето на Михаил Храбри имало големи преселвания на българи отвъд Дунав, причините за посоченото намаляване на данъците от страна на Портата едва ли не са страни.

Едно от обясненията може да се свърже с обстоятелството, че още през 1598 г. Молдова се оказала под двойно потисничество - на Полша и на Османската империя. Според договора с Ян Замойски от 1600 г., господарите "Иеремия и Симеон се задължили, освен годишния данък в размер на 40 хил. злоти, да плащат и 80 хил. злоти за издръжка на полската войска /по 3 хил. войници във всяко княжество/ и да продължават това и в бъдеще..."³⁴. Ето защо до приключването на австро-турската война от 1593-1606 г., когато необходимостта от полска помощ отпаднала, турските султани могли да поделят със съюзниците си част от доходите. При това тези загуби не се отразявали чувствително върху бюджета на Османската империя, тъй като освен харача, Дунавските княжества плащали и извънреден паричен данък за военните нужди на Портата, който впоследствие станал редовен. Освен това, допълнителни доходи били получавани: от пешкеси и рушвети /парични или в натура, официални и неофициални/, от различни контрибуции и др. За съжаление, все още не може да се установи дали контрибуциите били спадани от сумата на харача.

Като говорим за размера на харача трябва да отчитаме и т. нар. революция на цените. Като последица от нея харача в Молдова за период от 137 г. /1456-1593 г./ се увеличил по курса на златото около 32 пъти³⁵.

Обобщените числови данни винаги заслужават внимание, даже и да са приблизителни. Според изчисленията на В. Трайков и Н. Жечев общо във Влахия, Молдова и Трансилвания до края на XIV в. българските емигранти възлизат на около 40 000 души. През периода XV-XVII в. броят им нараства три пъти и достига около 120 000 души³⁶. Като приемаме това число за възможно, не можем да уточним каква част от емигриралото население е отседнало в междуречието на Прут и Днестър, още повече, че остава

също така несигурно дали част от него не се изселва в други страни.

Има основания да се смята, че сред българските преселници в Молдова и Пруто-Днестровския регион преобладават жителите на градовете, тъй като в документацията за поземелните данъци не се споменава за българи-данъкоплатци. Не съществуват и конкретни данни за постъпленията на данъци от градовете на Молдова и динамиката им през годините. По тези причини не можем да правим каквито и да са количествени уточнения на емигрантите въз основа на съпоставка на фискалните колебания с вълните на преселвания на българи отвъд Дунав.

Направеното изложение показва, че пресъздаването на цялостната картина на българските преселвания през XV-XVII в. в Пруто-Днестровското междуречие остава все още нерешена научна задача.

Б Е Л Е Ж К И

1 Velichi, C. N. Emigrarea bulgarilor în Tara Românească în timpul razboiului ruso-turc din 1806-1812. - in Romanoslavica, VIII, Bucureşti, 1963, p. 27-58.

2 Кабузан, В. М. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья /конец XVIII - перв. пол. XIX в./ Кишинев, 1974, с. 6.

3 Трайков, В. и Жечев, Н. Българската емиграция в Румъния. XIV в. - 1878 г. С., 1986, с. 11. Главната задача на авторите е да изучат "живота на българската емиграция във Влахия", а на българите в Молдова е отделно малко внимание - това е според авторите задача на бъдещи изследователи, които трябва да проучат най-вече архивните документи в Яш. Пак там, с. 16.

4 История на България. Т. 4, София, 1983, с. 240-251.

5 Русев, П. и Давидов, А. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С. 1966, с. 15-20; Тончева, Е. Църковната музика в търновската школа и съхранението ѝ в молдавската църковнопесенна практика през XVI в. - В: Търновската книжовна школа. Т. 2. Втори международен симпозиум. Велико търново, 20-23 май 1976 г. София, 1980, с. 573-589; Трайков, В. и Н. Жечев Цит. съч. с. 273-280, 306-310.

- 6 Велики, К. Емигриране на българи във Влахия, Молдова и Трансилвания от края на XIV в. до средата на XVI в. Исторически преглед, 1965, кн. 5
- 7 Трайков, В. и Жечев, Н. Цит. съч., с. 27.
- 8 Пак там, с. 27-28.
- 9 История на Добруджа. Т. 3. С., 1988, с. 16.
- 10 Пак там, с. 28.
- 11 Пак там, с. 16.
- 12 Пак там, с. 16.
- 13 Трайков, В. и Жечев, Н. Цит. съч., с. 29-31; История на България. Т. 4. С., 1983, с. 241; Христоматия по история на България. Т. 3. С., 1982, с. 197-198.
- 14 Османская империя в первой четверти XVII в. Сборник документов и материалов. М., 1984, с. 21-22.
- 15 Трайков, В. и Жечев, Н. Цит. съч., с. 31.
- 16 Пак там, с. 345.
- 17 Пак там, с. 31; История на България. Т. 4. с. 196.
- 18 Трайков, В. и Жечев, Н. Цит. съч., 31-33, 233; История на България. Т. 4. с. 244.
- 19 Киртоагэ, И. Г. Административно-территориальное деление юга Днестровско-Прутского междуречья под турецким владычеством в XVI- первой половине XVII в. В: Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма. Кишинев, 1988, с. 73-74; Бачинский, А. Д. и А. О. Добролюбский. Буджакская орда в XVI-XVII вв. /Историко-археологический очерк/. - В: Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма, с. 87. В края на XVI в. Акерманския и Бендерския санджаци били включени в състава на Очаковския /Сидястренския/ еялет.
- 20 Хотар - цялата селска територия, основна единица на земеустройство.
- 21 Бърня, П. Селските поселения Молдавии XV-XVII вв. Кишинев, 1969, с. 96-97; История Молдавской ССР. Т. 1. Кишинев, 1965, с. 88-89; Советов, В. П. Исследования по истории феодализма в Молдавии. Т. 1 /Очерки истории землевладения в XV-XVII вв. /Кишинев, 1972, с. 292-293.
- 22 Бачинский, А. Д. и Добролюбский, А. О. Цит. съч., 86-89.

23 Киртоагэ, И. Г. Цит. съч., с. 76; Бърня, П. Цит. съч., с. 96-97; Советов, В. П. Цит. съч., с. 293-294.

24 Эвлия Челеби. Книга путешествий. Вып. I. М., 1961, с. 32-33, 40; Бачинский, А. Д. и А. О. Добролюбский. Цит. съч., с. 91.

25 Эвлия Челеби. Цит. съч., с. 30.

26 Пак там, с. 32.

27 Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII в., описание архидяконом Павлом Алеппским. Вып. 2. М., 1897, с. 2, 15.

28 Подробно вж. Максим - Ворниченъ, М. Турецкие документы о финансово-экономических обязательствах Молдавии и Валахии перед Османской империи во второй половине XVI в. - В: Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. Т. 3. М., 1974, с. 240-241.

29 Трайков, В. и Жечев, Н. Цит. съч., с. 29; Максим - Ворниченъ, М. Цит. съч., с. 240 /пише за увеличаване на харача на 400 акчета/. Един дукат, златна монета на стойност от 60 акчета до 1584 г., достига стойност от 100-120 акчета. В края на XVI в. един дукат е на стойност 150-180 акчета, а от края на същия век стойността на акчетата и качеството на монетите рязко падат. Към средата на XVII в. металната проба на акчетата показва 50 % влошаване, а тежината - до 0,25 % намаление. За движението на цените на Балканите вж. Тодоров, Н. Балканский город XV-XIX веков. М., 1976, с. 471-472.

30 Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV-XVI вв. М., 1984, с. 198.

31 Советов, В. П. Цит. съч., с. 331-333, 421.

32 Максим - Ворниченъ М. Цит. съч., с. 225.

33 Пак там, с. 241, 244. Тук авторът привежда интересни детайл - общанието на Йерекия Мовила /1595-1600 г./ да плаща ежегодно на Портата "по стария обичай" по 30 юка акчета /т. е. по 3 мил. акчета, понеже един юк е равен на 100 хил. акчета или 50 хил. дуката/ за харач.

34 Османская империя в первой четверти XVII в., с. 22.

35 Максим - Ворниченъ, М., Цит. съч., с. 241-251.

36 Трайков, В. и Жечев, Н. Цит. съч., с. 153-154.